

<https://doi.org/10.48269/2451-0610-ksm-2023-2-006>

Kazimierz Kraj

dr hab., prof. UJK, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

<https://orcid.org/0000-0002-9646-1383>

kazimierz.kraj@ujk.edu.pl

Tomasz Pawłuszko, *Pozycja Polski w systemie międzynarodowym* [Tetragon, Warszawa 2023, ss. 297]

Pod koniec 2023 r. nakładem wydawnictwa Tetragon wyszła monografia autorstwa dr. Tomasza Pawłuszki *Pozycja Polski w systemie międzynarodowym*.

Tomasz Pawłuszko jest doktorem nauk politycznych, uznanym w kręgach badaczy stosunków międzynarodowych naukowcem młodszego pokolenia. Studia ukończył na Uniwersytecie Jagiellońskim (UJ), doktoryzował się na Uniwersytecie Warszawskim. Już w trakcie studiów na UJ aktywnie działał w studenckim ruchu naukowym. Jest autorem kilkudziesięciu publikacji, w tym raportów, analiz, szkoleń czy książek. Recenzowana książka jest najnowszą pozycją autora. Z uwagi na zainteresowania naukowe recenzenta warto wymienić jeszcze jedną pozycję (inne można znaleźć w bazach PBN czy ORCID): *Nauki o bezpieczeństwie. Budowanie szkoły naukowej*, wydana w 2020 r.

Spis bibliograficzny został zamieszczony na stronach 273–297. Jest to bibliografia w porządku alfabetycznym, bez podziału i kategoryzacji źródeł. Dla potencjalnych potrzeb czytelnika recenzent policzył wszystkie pozycje

bibliograficzne i wyszło, o ile nie popełnił błędu rachunkowego, 598 pozycji literatury. Analiza zawartości bibliografii wskazuje na szeroką kwerendę Autora. Oprócz publikacji takich autorów jak Barry Buzan, John Mearsheimer, lub klasyków, jak Halford Mackinder czy Rudolf Kjellén, pojawiają się nazwiska uznanych polskich badaczy stosunków międzynarodowych: Ryszarda Zięby, Edwarda Haliżaka, Romana Kuźniara czy Teresy Łoś-Nowak. Przez Autora wykorzystane zostały także opracowania młodszego pokolenia polskich znawców stosunków międzynarodowych, jak: Marcin Lasoń, Adam Kirpsza, Tomasz Pugaczewicz. W bibliografii znajdują się nie tylko opracowania, ale również materiały pierwotne: dokumenty, raporty statystyczne czy koncepcje strategiczne. Literatura jest więc obszerna i wyczerpująca. Autor przytacza również literaturę w języku angielskim.

Książka została podzielona na trzy części, z osobnymi wprowadzeniami, które z kolei zostały zredagowane w rozdziały i – w części trzeciej – podrozdziały. Ponadto monografia zawiera *Wstęp*, *Zakończenie* i *Bibliografię*. Poziom publikacji obniża brak spisu tabel oraz indeksu nazwisk. Jak domyśla się recenzent, koszty wydania, a nie zamysł Autora, stoi za brakiem tych dwóch elementów.

W polskiej literaturze można znaleźć pozycje, w których podnoszone były podobne zagadnienia jak w recenzowanej monografii, są to m.in.: *Polska w systemie bezpieczeństwa międzynarodowego* (pod red. Marka Pietrasia i Konstantego Adama Wojtaszczyka), *Polska w stosunkach międzynarodowych* (pod red. Stanisława Bielenia), *Polska w instytucjach międzynarodowych w latach 1918–2018* (oprac. zbior.), a także książki autorskie: *Obronność państwa średniego* Bolesława Balcerowicza czy *Poland's Security Policy. The West, Russia, and the Changing International Order* Justyny Zajac. Wydanych zostało kilka innych pozycji, książek, artykułów i rozdziałów w pracach zbiorowych i czasopismach również odnoszących się do tego tematu (m.in. takich autorów jak Adam Balcer, Kazimierz Wóycicki, Piotr Bartosiewicz, Aleksander Mieszko Lubojemski, Ryszard Zięba czy Mirosław Sułek), lecz zdaniem recenzenta brakuje dzieła o podobnej konstrukcji i zawartości.

Część pierwsza książki *Badania stosunków międzynarodowych* (s. 17–138) podzielona została na siedem rozdziałów, w tym *Wprowadzenie*. Autor zapowiedział w nim przedstawienie głównych koncepcji w badaniach nad polityką międzynarodową. Jego celem było wypracowanie autorskiego kanonu pojęć powiązanych z tym tematem. Pojęcia te zostały następnie wykorzystane w kolejnych częściach monografii. Jak zaznaczył Autor, książka stanowi próbę rozwinięcia, poszerzenia koncepcji profesora Józefa Kukułki przedstawionej w jego dziele *Teoria stosunków międzynarodowych* z 2000 r. Jak zaznaczył Pawłuszko, pojęcia te wykorzystał do przeprowadzenia analizy **państwa średniego**

[podkr. rec.], jakim niewątpliwie jest Polska. Należy pamiętać, że zdecydowana większość państw nie jest mocarstwami, tak więc analiza pozycji międzynarodowej państwa kalibru Polski wydaje się cenna. W rozdziale pierwszym omawianej części, *Badania przedwojenne*, doktor Tomasz Pawłuszko przybliży czytelnikowi główne poglądy przedwojennych badaczy i tzw. paradygmatu tradycyjnego, którego podstawą była koncepcja suwerennego państwa działającego w sytuacji anarchii międzynarodowej, co doprowadziło do sformułowania kilku teorii, czyli: teorii rządu światowego, teorii równowagi sił czy teorii kolektywnego bezpieczeństwa. Rozdział drugi, *Badania powojenne (1945–1970)*, Autor poświęcił przedstawieniu idei lat powojennych, w tym koncepcji potęgi, dążenia do potęgi przez państwo, przedstawionej przez Hansa Morgenthau, a także koncepcji dylematu bezpieczeństwa Johna Herza czy idei wspólnoty bezpieczeństwa. Jak pisze Pawłuszko,

[...] powstały próby stworzenia „wielkiej teorii” (*grand theory*). Spory dotyczyły zarówno treści/ontologii, (czego ma ta teoria dotyczyć), jak i sposobów zdobywania wiedzy/epistemologii, (jaki kształt ma mieć teoria – systemowy czy tradycyjny?). [...] opracowano kilka ważnych pojęć takich jak: potęga, system międzynarodowy, pokój, bezpieczeństwo narodowe czy poziomy analizy¹.

W trzecim rozdziale, *Badania powojenne 2 (1970–1995)*, Autor przedstawił poglądy Susan Strange, która podkreślała znaczenie ekonomii dla badania stosunków międzynarodowych i to, że procesy ekonomiczne częstokroć inicjują lub dynamizują międzynarodowe stosunki polityczne, a następnie wskazał, że rozważania Strange wzmocnił Robert Gilpin, akcentując niezbędność badania międzynarodowych stosunków ekonomicznych dla prowadzenia cenniejszej analizy stosunków międzynarodowych. Pawłuszko w tym rozdziale przedstawił także poglądy i koncepcje innych znaczących badaczy z lat 1970–1995, począwszy od Roberta Keohanego, przez George’a Modelskiego, Immanuela Wallersteina, Barry’ego Buzana, Stephena M. Wálta czy Stephena Krasnera, zajmującego się pojęciem reżimu międzynarodowego. Jak zauważył Autor, ówczesnie klasyczny realizm, pluralizm, marksizm czy neorealizm zajmowały się rozbieżnymi tematami, w rezultacie czego pojawiła się idea syntezy tych podejść jako racjonalizmu.

W rozdziale czwartym, *Koniec zimnej wojny*, wskazano na istotną cezurę w badaniach nad stosunkami międzynarodowymi. Zdaniem Pawłuszki nacisk został położony na problematykę badań oraz metodologię. Oprócz badania potęgi państwa zaczęto także eksplorować nowe obszary badawcze: studia nad

¹ T. Pawłuszko, *Pozycja Polski w systemie międzynarodowym*, Tetragon Warszawa 2023, s. 53.

bezpieczeństwem międzynarodowym, badania nad pokojem, studia strategiczne czy też międzynarodową ekonomię polityczną. Ukształtowały się nowe podejścia naukowe, jak szkoła krytyczna czy konstruktywizm, odrodził się liberalizm czy teoria demokratycznego pokoju. W swoich rozważaniach Autor wyszedł od przedstawienia popularnej w owym okresie (końcówka zimnej wojny) teorii polityki międzynarodowej Kennetha Waltza, późniejszych prac nad lukami w niej zespołu Barry'ego Buzana, Charlesa Jonesa i Richarda Little'a, co miało miejsce po upadku Związku Radzieckiego. Jak słusznie w swoim wywodzie zauważył Pawłuszko, były to pojęcia ważne (istotne) dla badań nad stosunkami międzynarodowymi, a ich rozwój zatoczył koło od geopolityki do nowej geopolityki. Co jest typowe dla nauk społecznych (humanistycznych) – różnego rodzaju podejścia oraz programy badawcze mogą trwać i być modyfikowane, powracać na warsztat naukowy w odstępnie dekad.

W rozdziale piątym, *Badania współczesne*, Pawłuszko przedstawił zdanie, że dwie pierwsze dekady XXI wieku upłynęły na proponowaniu nowych teorii i pojęć pod wpływem debaty nad metateorią, filozofią i metodologią. Rosła liczba prac naukowych niekojarzonych z żadną konkretną szkołą myślenia, a ich hierarchia była zdemokratyzowana. Zasadniczo, zdaniem Autora, zaczęła się kształtować nowa agenda stosunków międzynarodowych. W rozdziale przytoczył również ciekawą konstatację Justina Rosenberga:

[...] w stosunkach międzynarodowych [...] wszyscy teoretycy uciekają od poszukiwania własnej tożsamości i okopują się wokół politycznego znaczenia polityki międzynarodowej. W rezultacie „braku ontologii” badania nad stosunkami międzynarodowymi mogą dziś stać się subdyscypliną każdej nauki².

Ostatni rozdział pierwszej części książki, *Dobór pojęć do badania pozycji państw*, zdaniem recenzenta stanowi wprowadzenie i wyjaśnienie do części drugiej. Autor przedstawił pojęcia oraz sposoby myślenia nakreślone w części pierwszej, stanowiącej wprowadzenie teoretyczne. Proces badawczy zrealizowany przez Autora obejmuje: 1. opis; 2. analizę; 3. wyjaśnianie; 4. diagnozę; 5. prognozę. Szczególnie należy docenić pojawienie się prognozy, gdyż często w badaniach w naukach politycznych, ale i innych, np. naukach o bezpieczeństwie, ucieka się od prognozowania, a przewidywanie powinno być jednym z najważniejszych zadań badacza stosunków międzynarodowych.

Część druga, *Pozycja Polski w systemie międzynarodowym*, poprzedzona została *Wprowadzeniem* i podzielona na trzy rozdziały. We *Wprowadzeniu* Autor wskazał, że pozycja państw przez większość ich historii związana była z bezpośrednim otoczeniem geograficznym: Europa w średniowieczu stanowiła

² *Ibidem*, s. 124.

mozaikę rodów monarszych zarządzających prowincjami, system był anarchiczny, a większość gospodarek funkcjonowała częściowo izolowana od pozostałych. Była autarkiczna. Polityka międzynarodowa była prowadzona w interesie monarchów oraz ich sojuszników z warstw uprzywilejowanych (szlachty i duchowieństwa). Jak zauważa Pawłuszko, równowaga sił w Europie raczej nie zależała od rozmiaru państwa, lecz wiązała się z potrzebami dynastycznymi.

W rozdziale pierwszym, *Pozycja Polski w XVI–XVIII wieku*, Autor przybliżył rozkwit i upadek I Rzeczypospolitej, wskazując na takie pozytywne czynniki jak zdecydowana polityka zagraniczna oraz brak zagrożeń zewnętrznych i posiadanie silnej armii, jak miało to miejsce w XVI wieku, a następnie negatywne czynniki jak brak tak definiowanej polityki zagranicznej, liczne zagrożenia zewnętrzne oraz słaba armia, począwszy od drugiej połowy XVII wieku (Pawłuszko pisze o słabej armii w XVIII wieku, co w mojej ocenie nie jest do końca trafne). Oczywiście takie spojrzenie nie jest w pełni zadowalające i nie wyjaśnia przyczyny upadku Polski w XVIII wieku. Autor opracował tabelę (s. 156) dotyczącą przyczyn upadku Rzeczypospolitej Obojga Narodów w świetle teorii stosunków międzynarodowych: realizmu politycznego, realizmu strukturalnego, szkoły angielskiej, liberalizmu, globalizmu i konstruktywizmu.

W drugim rozdziale, *Pozycja Polski w XIX–XXI wieku*, scharakteryzowano przemiany w Polsce, począwszy od ich nierównomiernego rozwoju w zaanektowanych w wyniku zaborów częściach Polski. Umowne terytorium Polski można, według Autora, podzielić na trzy kategorie: A, B i C. Obecne tereny zachodnie były półperiferiami w skali europejskiej, natomiast Polska B (dawna Galicja i Kongresówka) i C (województwa wschodnie II RP) periferiami europejskimi pod każdym względem. Innymi słowy, Polska międzywojenna była państwem peryferyjnym, traktowanym jako tymczasowe. Rozdział jest nasycony wieloma danymi statystycznymi, które precyzyjnie obrazują m.in. stan gospodarki II RP i PRL. Autor wskazał również na korzyści Polski z członkostwa w Unii Europejskiej. Tekst jest ilustrowany przejrzystymi tabelami oraz grafiką obrazującą pozycję Polski we współczesnym systemie międzynarodowym. Niewątpliwie problemami Polski współcześnie są: nadal istniejąca luka technologiczna, niższa wydajność pracy, rzadkość kapitału czy mniejsza efektywność organizacyjna.

Trzeci rozdział, *Pozycja Polski współcześnie*, wskazuje miejsce naszego państwa w systemie międzynarodowym. Jest to jeden z bardziej interesujących rozdziałów recenzowanej publikacji. Dla recenzenta szczególnie interesujące są dwie tabele: *Uzasadnienie polityki Polski wedle polskich elit – analiza teoretyczna* i *Uzasadnienie polskiej polityki zagranicznej w kontekście teorii*. Jak w soczewce pokazano tu kluczową rolę tradycji pojęciowej w stosunkach międzynarodowych (konceptje potęgi, hegemonii, sojuszu, geopolityki itd.).

Jak słusznie zauważa jednak Pawłuszko, wśród elit politycznych czy opinii publicznej te pojęcia funkcjonują w rozumieniu potocznym, odmiennym od wymiaru naukowego.

Część trzecia monografii nosi tytuł *Pozycja Polski w świetle badań własnych* i zawiera wprowadzenie, opis procesu badawczego oraz przedstawia uzyskane wyniki wraz z wnioskami badań własnych. Tę część książki trudno zsyntetyzować w kilku czy kilkunastu zdaniach. A jest tak naprawdę kapitalną jej częścią uzasadniającą tytuł. Interesujące podsumowanie pozycji Polski, w świetle badań własnych, stanowi analiza SWOT (s. 254) oraz podrozdział *Wnioski z badań własnych*. Ta część powinna stanowić obowiązkową lekturę dla naszych decydentów politycznych, choć nasuwa się zasadne pytanie, czy są oni w stanie przyswoić i przemyśleć propozycje ekspertów i wdrożyć je w życie. Obserwując polskie elity polityczne, recenzent ma co do tego duże wątpliwości.

Monografia została zwieńczona stosunkowo krótkim *Zakończeniem*, w którym – zdaniem recenzenta – słusznie przedstawiono pozycję Polski jako państwa średniego, rozwiniętego, aspirującego do G-20.

Oceniając bardzo pozytywnie monografię *Pozycja Polski w systemie międzynarodowym*, recenzent chce zakończyć dywagacje bez elementów polemicznych. Podtrzymując uwagi przedstawione w tekście, należy jednak przedstawić kilka postulatów na przyszłość. Autor zadedykował książkę swoim studentom, zatem prawdopodobnie jego zamysłem była chęć przekazania studentom książki, która spełniałaby rolę podręcznika akademickiego, dlatego – jeżeli miałoby ukazać się kolejne wydanie – Tomasz Pawłuszko powinien, redagując ją, postarać się o uproszczenie przekazu, np. przez zmniejszenie natężenia liczby podawanych faktów. Nie oznacza to, że ma ich nie przedstawiać, ale w taki sposób redagować tekst, aby wiedza, fakty, liczby, teoretyczne wywody były równomiernie umieszczone w całej książce. Poszczególne rozdziały powinny na końcu zawierać część przedstawiającą główne tezy tekstu. Taka redakcja pozwoliłaby łatwiej przyswoić wiedzę studentom, a nie tylko wykazać erudycję Autora.

Książka powinna być również uzupełniona o indeks nazwisk, zaś spis bibliograficzny podzielony na części, zgodnie z hierarchią wykorzystywanych źródeł. Ponadto powinien zostać zamieszczony słownik pojęć i terminów wykorzystanych w książce. Technicznie należy wykorzystać czcionkę większą o jeden punkt, co ułatwiłoby czytanie tekstu (w wydaniu papierowym).